

Het proces Hélène Passtoors en het Zuidafrikaanse strafprocesrecht. Verslag van een observator*

Chris Van den Wijngaert**

1. In het voorjaar van 1986 liep te Johannesburg het proces tegen de Nederlands-Belgische Hélène Passtoors, dit temidden van een reeks andere politieke processen die op hetzelfde tijdstip in Zuid-Afrika plaatsvonden. De nationaliteit van Passtoors bracht met zich dat het proces in België en in Nederland met meer dan gewone belangstelling werd gevolgd. Meteen stonden het Zuidafrikaanse strafprocesrecht en de interne veiligheidswetgeving zeer concreet in de kijker.

Als observator voor de Liga voor Mensenrechten woonde ik een deel van het proces bij. Mij werd gevraagd het proces te volgen en te bestuderen tegen de algemene achtergrond van de Zuidafrikaanse strafrechtspleging. Wat volgt zijn een reeks beschouwingen over het proces Passtoors. Deze steunen op indrukken, opgedaan niet enkel tijdens het proces Passtoors maar ook daarbuiten: tijdens mijn veertiendaags verblijf te Johannesburg had ik de gelegenheid andere processen, ook niet-politieke, bij te wonen; daarnaast hebben talrijke gesprekken met rechters, advocaten, pleitbezorgers, leden van het openbaar ministerie en academici mij een beter inzicht bezorgd in de sociopolitieke context van de wetgeving in het algemeen en zoals concreet toegepast inzake Passtoors.¹

Eerst volgt een relaas van het proces. Hierna wordt het proces gesitueerd in de algemene context van het Zuidafrikaanse strafprocesrecht. Vervolgens wordt de vraag beantwoord of Passtoors een 'fair' proces heeft gekregen. Daarna volgen enkele slotbeschouwingen.

1. RelaaS van het proces

2. Passtoors, Nederlandse van geboorte en Belgische ten gevolge van haar — inmiddels ontbonden — eerste huwelijk, verbleef gedurende een groot deel van haar leven in Afrika. In 1981 vestigde zij zich in Mozambique waar zij als operationeel deskundige van het Nederlands Ministerie van Buitenlandse Zaken werkzaam was aan de Universiteit van Maputo. Daar kwam zij in contact met de verboden verzetsorganisatie A.N.C., het African National Congress. Onder de eerste personen die zij op de Universiteit ontmoette, bevond zich Ruth First, de echtgenote van de voorzitter van de (verboden) Zuidafrikaanse Communisti-

* Deze studie werd mogelijk gemaakt dank zij de Liga voor Mensenrechten, in wier opdracht ik het proces te Johannesburg kon bijwonen. Ik wens dan ook mijn oprechte dank te betuigen aan de Liga, meer in het bijzonder aan haar voorzitter, Mr. Willem DEBEUCKELAERE.

** Docent Universitaire Instelling Antwerpen.

1. Mijn dank gaat hierbij in het bijzonder naar Professor John DUGARD, advocaat en directeur van het Center for Applied Legal Studies van de Universiteit van de Witwatersrand, Johannesburg, die mij wegwijs heeft gemaakt in het Zuidafrikaanse strafprocesrecht en mij geholpen heeft bij het verzamelen van rechtsliteratuur.

sche partij²; het feit dat deze vrouw later om het leven kwam door een bombrief die door de Zuidafrikaanse staatsveiligheid zou verstuurd zijn, was één van de redenen die Passtoors er toe brachten haar medewerking aan het A.N.C. te verlenen.

Begin 1985 vestigde zij zich te Johannesburg, waar zij zich inschreef als doctoraatsstudente aan de Universiteit van de Witwatersrand. Gedurende deze periode onderhield zij contacten met het A.N.C. Volgens haar eigen 'toegevingen'³ bij het begin van het proces communiceerde zij met het A.N.C. en had zij daartoe geheime codes uit het hoofd geleerd; zij was op de hoogte van geheime wapenopslagplaatsen en was rechtstreeks betrokken bij de zgn. 'operatie Mango', een plan om A.N.C.-lid Ismail Ebrahim uit het land te 'ex-filtreren' via een geheime ontsnappingsroute.⁴

3. Eind juni 1985 werd Passtoors op grond van de Interne Veiligheidswetgeving aangehouden. Gedurende bijna acht maanden verbleef zij in eenzame opsluiting: noch haar familie, noch haar advocaat, noch enigerlei andere persoon, behoudens uitdrukkelijk daartoe gemachtigd door de Minister of Law and Order⁵ mocht contact met haar hebben. Geen enkele vorm van rechterlijke controle was gedurende deze periode voorzien.⁶ Ook wist niemand, ook niet haar advocaten, wat de precieze tenlastelegging was. Dit verklaart waarom gedurende geruime tijd werd verondersteld dat Passtoors op grond van een zuiver opiniedelict van haar vrijheid beroofd was. In andere kringen werd daarentegen, volgens een bepaalde pers, gesuggereerd dat zij samen met haar ex-echtgenoot Klaas De Jonghe betrokken zou zijn geweest bij een bomaanslag te Pretoria; hiervan werden echter nooit bewijzen aangebracht en het kwam dan ook niet voor in de uiteindelijke tenlastelegging.

4. De officiële tenlastelegging werd geformuleerd op 28 februari 1986: zij omvatte twee betichtingen, elk voorzien van een alternatieve betichting. De eerste aanklacht luidde hoogverraad, alternatief terrorisme. Zij had betrekking op een reeks feiten, gepleegd tussen februari 1985 en juni 1985, m.a.w. de periode tijdens welke zij in Zuid-Afrika verbleef. De tweede aanklacht luidde terrorisme, alternatief deelname aan terroristische activiteiten. Hier betrof het feiten, gepleegd tussen 1981 en februari 1985, dus de tijdsspanne vóór zij zich in Zuid-Afrika had gevestigd.

Het is onmogelijk de negenentwintig bladzijden tellende akte van inbeschuldigingstelling gedetailleerd weer te geven. Kort samengevat werden haar de volgende feiten ten laste gelegd: het sympathiseren met de verboden verzetsbeweging A.N.C. en het zich associëren met de doelen van die beweging; het vormen van een communicatienetwerk voor het A.N.C.; het actief betrokken

2. Verklaring van Hélène PASSTOORS ter terechtzitting op 15 mei 1986, gerapporteerd in *The Citizen* van 16 mei 1986.

3. Hierover *infra*, 17.

4. *The Citizen*, 16 mei 1986.

5. De Belgische consul, de heer X. VAN MIGEM, verkreeg een dergelijke machtiging. Euro-parlementslid M. VAN HEMELDONCK kreeg de toelating haar te bezoeken toen zij in het ziekenhuis was opgenomen.

6. Zie hierover *infra*, 11.

zijn bij de operatie 'Mango' (zie *supra*, 2); haar betrokkenheid bij geheime wapenopslagplaatsen van het A.N.C. (gaande van kennis, verkenningswerk, tot opslag, vervoer en import, of minstens deelneming daaraan); het bezit van twee regelingsmechanismen voor kleefmijnen, en tenslotte de niet-aangifte aan de overheid van de staatsvijandige activiteiten van het A.N.C. waarvan zij op de hoogte was.

5. De openbare terechtzitting verliep in twee fasen: de eerste fase betrof de schuldvraag en werd afgesloten met het vonnis (*judgment*); de tweede had betrekking op de strafmaat en mondde uit in de *sentence*.

Tijdens de eerste fase legde het Openbaar Ministerie het bewijsmateriaal van de Staat voor. Dit bestond uit vaststellingen van de politie en uit een reeks 'aanwijzingen' (*pointings out*)⁷ van Passtoors zelf. Zo had de politie b.v. Passtoors en Klaas De Jonghe geschaduwd en gefilmd toen zij een geheime wapenopslagplaats aanlegden te Halfway House, tussen Johannesburg en Pretoria. Zij beschikten tevens over opnamen van telefoongesprekken en over materiaal, verkregen bij het bespieden van de hotelkamer waar Passtoors Ismail Ebrahim, de man die zij via operatie Mango uit het land zou trachten te smokkelen, ontmoette. De 'aanwijzingen' (*pointings out*) van de kant van Passtoors bestonden er o.m. in dat zij zelf de politie op het spoor had gebracht van een aantal geheime wapenopslagplaatsen waarvan zij weet had.

Bij het begin van het proces aanvaardde Passtoors een reeks van de haar ten laste gelegde feiten in haar zgn. *admissions*. Technisch gezien zijn dit geen bekenenissen maar enkel aanvaardingen m.b.t. bepaalde feiten, wat betekent dat het Openbaar Ministerie nog steeds de schuld moet bewijzen.⁸ Deze subtiele nuance, die ook in het Engels recht bestaat, is moeilijk te begrijpen voor juristen die weinig met common law vertrouwd zijn. Bedoeling van de *admissions* is de behandeling van de zaak te versnellen door te vermijden dat feiten, waarvan verdachte vermoedt dat het Openbaar Ministerie afdoende bewijzen heeft, ter terechtzitting zouden moeten aangetoond worden. Zodoende wordt niet enkel tijd gewonnen, maar wordt tevens gehoopt op een meer gunstige ingesteldheid van de rechter t.a.v. de verdachte die aldus aan het vlotte verloop van de procesgang meewerkt.

Niettegenstaande de talrijke *admissions* van Passtoors, heeft het Openbaar Ministerie het toch nodig geacht een reeks bewijzen, die door de verdediging 'aanvaard' waren, uitvoerig te etaleren. In de — volledig door de Staat gecontroleerde — televisieverslaggeving werd veel aandacht besteed aan de uitstalling van de inhoud der verborgen wapenopslagplaatsen. Passtoors heeft echter enkel aanvaard dat zij op de hoogte was van het bestaan van deze opslagplaatsen, zij heeft steeds ontkend de inhoud ervan te kennen.

6. Veel aandacht is gegaan naar het verhoor van de 'anonieme getuige', Mr. Z. Krachtens het Zuidafrikaanse strafprocesrecht bestaat de mogelijkheid dat getuigen die zich door hun getuigenis tijdens de openbare terechtzitting zouden kunnen benadelen, met gesloten deuren (*in camera*) worden verhoord. De

7. *Infra*, 17.

8. *Ibid.*

rechtbank dient hiertoe in een speciale 'order' te beslissen. De identiteit van de getuige wordt dan geheim gehouden, zowel t.a.v. de rechter als t.a.v. de verdediging, alleen het Openbaar Ministerie kent de naam van de betrokkene. Dat dit problemen kan scheppen voor het kruisverhoor (*cross-examination*) door de advocaten van de verdediging werd ook in deze zaak sterk aangetoond.⁹

Tijdens het verhoor wordt de betrokken getuige met een fictieve naam aangesproken, zoals hier 'Mr. Z.'. In casu betrof het een 'overloper' van het A.N.C. die, indien hij in het openbaar zou getuigen, zich aan represailles van het A.N.C. zou blootstellen. Daarom stond rechter Spoelstra toe dat het verhoor *in camera* zou plaatsvinden. Tijdens het kruisverhoor bleek echter dat 'Mr. Z.' zich tegen sprak.¹⁰ Daarom verklaarde rechter Spoelstra in zijn vonnis (*judgment*) geen rekening te hebben gehouden met het getuigenis van Z.¹¹

7. Na de getuigenissen volgden de pleidooien over de schuldvraag en de kwalificatie van de feiten. Behalve voor wat betreft het getuigenis van 'Z.', was er weinig discussie over het voorgelegde bewijsmateriaal, hoewel de verdediging een reeks tenlasteleggingen niet bewezen achtte. Daartegenover verschilden Openbaar Ministerie en verdediging van mening over de kwalificatie van de feiten. Volgens het Openbaar Ministerie ging het om hoogverraad: Passtoors had zich te allen tijde geïdentificeerd met het A.N.C., een organisatie die tot doel heeft de Zuidafrikaanse staat omver te werpen. Uit haar daden bleek dat zij meer was dan een gewone sympathisante: zij vervulde integendeel een belangrijke functie, 'she was an important cog in the A.N.C. state', aldus advocaat-generaal Von Lieres und Wilkau. De advocaten van Passtoors daarentegen pleitten dat zij enkel schuldig kon bevonden worden aan terrorisme, aangezien zij de Zuidafrikaanse nationaliteit niet had. De tweede betichting (feiten vóór februari 1985) werd door de verdediging als niet bewezen beschouwd.¹²

8. Op 15 mei viel het vonnis (*judgment*): Passtoors werd schuldig bevonden aan hoogverraad, en vrijgesproken van terrorisme. Deze ietwat misleidende samenvatting van de beslissing betekent het volgende: rechter Spoelstra achtte enkel het merendeel van feiten, bedoeld in de eerste betichting (hoogverraad/alternatief terrorisme) bewezen en nam hierbij de door het Openbaar Ministerie voorgestelde kwalificatie van de feiten aan: hoogverraad. De tweede betichting (terrorisme) werd niet bewezen geacht en hiervan werd zij vrijgesproken.¹³

9. *Infra*, 13 e.v.

10. *The Star*, 25 april 1986.

11. *The State v. Helene Therese Judith Marie Passtoors*, Supreme Court of South Africa, Witwatersrand local division, case no 26/86, nog niet gepubliceerd. Het *judgment* dateert van 15 mei, de *sentence* van 19 mei. Hierna wordt geciteerd uit een kopie van de getikte tekst van beide beslissingen.

12. Zie het relaas van de debatten ('arguments') in *The Citizen* en *The Star* van 13 en 14 mei.

13. Wegens tijdsgebrek kan hier niet worden ingegaan op de feitelijke motivering van de beslissing. Er weze volstaan met de vermelding dat het *judgment* nauwgezet de verschillende punten van de aanklacht overloopt en nagaat of voor de betrokken punten voldoende bewijzen zijn aangebracht. In een aantal gevallen bereikt de rechter de conclusie dat dit niet zo is. Zo oordeelt hij b.v. dat het niet bewezen is dat Passtoors een communicatienetwerk voor het A.N.C. op het getouw zette; enkel bewezen is dat zij gebruik maakte van een reeds bestaand verbindingsnet van het A.N.C.

Hierna volgde de tweede fase van de procedure, deze leidde tot de *sentence*. Voor het eerst kwam Passtoors zelf aan het woord. Zij had tot dan toe geweigerd als getuige op te treden.¹⁴ In haar getuigenis vertelde zij hoe zij ertoe gekomen was het A.N.C. te steunen. Zij sprak ook uitgebreid over haar acht maanden lange eenzame detentie die zij als een echte foltering had ervaren. Hierdoor was zij in haar politieke motivering gesterkt, aldus Passtoors.¹⁵ Over deze detentie verklaarde zij: 'It is a factory of witnesses or a factory of revolutionaries. You come out as one or the other, or you don't come out at all'.¹⁶

9. De uiteindelijke straf waartoe werd besloten was 10 jaar gevangenisstraf. De verschillende feiten die tegen haar bewezen waren, werden als één geheel beschouwd, dus niet als afzonderlijke daden van hoogverraad, zoals het Openbaar Ministerie had betoogd. Rechter Spoelstra beklemtoonde het gevaar dat de wapens betekenden die in de geheime opslagplaatsen waren aangetroffen, ook al waren er geen bewijzen dat de Staat, de gemeenschap of particulieren rechtstreeks schade of letsel ten gevolge van Passtoors' gedragingen in dit verband hadden ondervonden. Antwoordende op Passtoors' verklaringen i.v.m. de politieke motivering van haar daden stelde hij dat zij werd gestraft, niet voor haar overtuiging maar voor de daden die daaruit voortvloeiden.

Tenslotte zei de rechter bij de straftoemeting rekening te hebben gehouden met de periode die zij in voorhechtenis had doorgebracht alsook met het feit dat zij daaronder psychologisch had geleden.¹⁷ Deze *Sentence* werd voorgelezen in een nokvolle rechtszaal op 19 mei 1986.

Hoewel de advocaten tevreden waren met het vonnis overwogen zij toch hoger beroep aan te tekenen, op grond van het argument dat Passtoors als buitenlandse niet kon worden veroordeeld wegens hoogverraad. Hiertoe was echter de toestemming (*leave of appeal*) van rechter Spoelstra vereist. Deze toestemming werd verleend. Vooralsnog (10 juli 1986) is nog niet beslist of het beroep uiteindelijk ook zal worden aangetekend.

2. Situering van het proces in het kader van het Zuidafrikaanse strafprocesrecht

10. Het Zuidafrikaanse strafprocesrecht stamt deels uit het Romeins-Hollands recht, en deels uit het common law.¹⁸ De procedure sluit sterk aan bij deze in Engeland. De algemene rechtsbeginselen op het gebied van het strafprocesrecht zoals die in het common law en ook in de continentale rechtsstelsels gelden, zijn dus in principe ook aanwezig in het Zuidafrikaanse recht: het vermoeden van onschuld, de bevoegdheid van de natuurlijke rechter, het beginsel dat niemand

14. In het Zuidafrikaanse strafprocesrecht kunnen verdachten niet verplicht worden verklaringen af te leggen. Zij worden niet ter terechtzitting ondervraagd. Het is enkel in zoverre zij bereid zijn als getuige op te treden dat ze ondervraagd worden. In dat geval worden zij aan een kruisverhoor door het Openbaar Ministerie onderworpen. De aldus afgelegde verklaringen geschieden onder eed.

15. *The Citizen*, 16 mei; *The Star*, 16 mei.

16. *The Star*, 16 mei.

17. *Sentence* (zie noot 11), p. 30-36. Zie ook het persverslag in *The Star*, 19 mei.

18. Zie alg. DUGARD, J., *South African Criminal Law and Procedure, Vol. IV, Introduction to Criminal Procedure*, 328 p., Juta & Co., (1977) (hierna verkort geciteerd als *Introduction to Criminal Procedure*).

tweemaal voor hetzelfde feit kan worden vervolgd of veroordeeld (*non bis in idem*), het beginsel dat personen die van hun vrijheid beroofd zijn het recht hebben de rechtmatigheid van hun vrijheidsberoving door een rechter te laten toetsen (*habeas corpus*), de interpretatie van de wet *in favorem libertatis*, enz. Net zoals Engeland heeft Zuid-Afrika geen geschreven Bill of Rights. Het grote verschil is echter dat Zuid-Afrika geen partij is bij de internationale verdragen op het gebied van de Mensenrechten.¹⁹ Daarenboven is het Zuidafrikaanse straf- en strafprocesrecht sedert de jaren '50 geleidelijk ontaard ten gevolge van een reeks wetgevingen die de bevoegdheid van de Uitvoerende Macht aanzienlijk hebben versterkt terwijl deze van de Rechterlijke Macht beperkt en op een aantal punten totaal uitgehold is geworden.²⁰ Binnen het bestek van dit artikel dient noodgedwongen te worden volstaan met een zeer summiere verduidelijking van het hierboven gestelde.²¹

11. De Zuidafrikaanse strafprocedure had, tot vóór kort, in grote trekken beschouwd, een accusatorisch karakter. Ten gevolge van voornoemde wetswijzigingen is dit karakter echter gedeeltelijk verlorengegaan. In de eerste plaats is het accent meer komen te liggen op het vooronderzoek, dat in Zuid-Afrika door de politie en niet door het Openbaar Ministerie wordt geleid.²² Het is vooral hier dat de bevoegdheden van de politie zo uitgebreid en ongecontroleerd zijn dat Zuid-Afrika geleidelijk vergleden is naar een politiestaat.²³ Zo heeft de politie, op grond van de Interne Veiligheidswet, de bevoegdheid een *verdachte* voor onbeperkte tijd van zijn vrijheid te beroven.²⁴ Alle contacten met de buitenwereld, ook met de advocaat, zijn hierbij uitgesloten.²⁵ Het gaat hier dus om een onbeperkte incommunicado detentie. De wet voorziet bovendien uitdrukkelijk dat de rechterlijke macht niet bevoegd is de regelmatigheid van de vrijheidsberoving

19. Zie alg. DUGARD, J., *Human Rights and the South African Legal Order*, 470 p., Princeton, Princeton University Press (1978).

20. De voornaamste hieronder zijn: *The Suppression of Communism Act* (Wet nr. 44 van 1950); *The Public Safety Act* (Wet nr. 3 van 1953); *The Riotous Assemblies Act* (Wet nr. 17 van 1956); *The Unlawful Organizations Act* (Wet nr. 34 van 1960); *The Sabotage Act* (Wet nr. 76 van 1962); *The General Law Amendment Act* (Wet nr. 62 van 1966); de *Terrorism Act* (Wet nr. 83 van 1967) en de *Internal Security Act* (Wet nr. 79 van 1976). De meeste van deze wetten werden geconsolideerd in de nieuwe Interne Veiligheidswet, de *Internal Security Act van 1982* (Wet nr. 74). In 1977 werd de *Criminal Procedure Act* (Wet nr. 56) van 1955 vervangen. Hierdoor werden een reeks inquisitoriale elementen in het Zuidafrikaanse strafprocesrecht ingevoerd.

21. Wegens tijdsgebrek wordt hier niet ingegaan op de enorme bevoegdheden waarover de politie beschikt inzake administratieve vrijheidsberoving. Zie de artikelen 28, 50 en 50a van de *Interne Veiligheidswet*.

22. Zie alg. DUGARD, J., *Introduction to Criminal Procedure*, o.c.

23. Over deze evolutie, zie DUGARD, J., *Human Rights in the South African Legal Order*, o.c.; JACKSON, J.D., *Justice in South Africa*, p. 26-49, Penguin books (1980); KENTRIDGE, S., 'The pathology of a criminal justice system: criminal justice in South Africa', 128, *University of Pennsylvania Law Review*, p. 603-621 (1980); RAOUL, M., *Déclaration Universelle des droits de l'homme et réalités sud-africaines*, p. 130-180, Unesco, P.U.F., (1983).

24. Dit is de zgn. 'detention for the purposes of interrogation', voorzien door art. 29 van de *Interne Veiligheidswet* (Wet nr. 74 van 1982). De duur van deze detentie is in principe beperkt tot 6 maand, maar kan telkens met 3 maand worden verlengd totdat de betrokkene een bevredigend antwoord op alle vragen heeft gegeven of dat er geen nuttig doel meer kan worden bereikt met zijn verdere detentie.

25. Art. 29, 7 van de *Interne Veiligheidswet*.

na te gaan.²⁶ Op deze wijze wordt door deze wetgeving het *habeas corpus*, dat in principe deel uitmaakt van het Zuidafrikaanse common law, totaal buiten spel gezet, en wordt een van de essentiële taken van de rechterlijke functie, nl. het waken over het respect voor de persoonlijke vrijheid, geëlimineerd.²⁷ Tijdens deze politie-detenties komen regelmatig martelingen en mishandelingen voor.²⁸ Het geval is bekend van een persoon die tijdens een politie-onderveraging in het politiegebouw op de beruchte John Vorster-square, uit het venster van de negende verdieping is gevallen.²⁹ Het aantal doden in politie-detentie neemt op angstwekkende wijze toe. Tussen 1963 en 1985 vielen er 61 doden.³⁰ In april 1986 alleen zijn er 5 gedetineerden in politiedetentie omgekomen.³¹

12. Dezelfde Interne Veiligheidswet laat ook toe dat *getuigen* worden gedetineerd.³² Ook hier gaat het om een vrijwel onbepaalde³³ incommunicado detentie die niet vatbaar is voor rechterlijke toetsing.³⁴ Op deze manier worden getuigen vaak onder druk gezet en mishandeld opdat zij verklaringen zouden afleggen die belastend zijn voor de verdachte. Tijdens mijn verblijf te Johannesburg verklaarde een vrouwelijke getuige op het zgn. Delmas-proces³⁵ dat zij door de politie geslagen was tot zij bepaalde voor de beklagde incriminerende verklaringen zou afleggen.³⁶ Vlak vóór haar getuigenis ter terechtzitting had de ambtenaar van het Openbaar Ministerie haar bedreigd met verdere detentie indien zij haar verklaringen zou intrekken.³⁷ Getuigen die terugkomen op vroeger afgelegde ver-

26. Lid 6 van art. 29 bepaalt: 'No court of law shall have jurisdiction to pronounce upon the validity of any action taken in terms of this section, or to order the release of any person detained in terms of the provisions of this section'.

27. DUGARD, J., *Human Rights and the South African Legal Order*, o.c. p. 109.

28. Zie hierover RAOUL, M., o.c., p. 146 en het in 1982 gepubliceerde Memorandum van het *South African Detainees Parents Support Committee* waarin een reeks politiepraktijken worden aangeklaagd.

29. RAOUL, M., o.c., p. 148.

30. *The Weekly Mail*, 2 mei 1986. Deze inmiddels onder de noodtoestand sedert midden juni 1986 verboden krant, publiceerde wekelijks een 'apartheidsbarometer' waarin cijfergegevens betreffende o.m. politiedetentie en politieke processen werden opgenomen.

31. *Ibid.*

32. Artikel 31 van de *Interne Veiligheidswet*. Hier wordt beslissing genomen door de attorney-general.

33. Lid 3 van art. 31 bepaalt dat de detentie een einde zal nemen op het ogenblik waarop de strafprocedure in het kader waarvan de getuige werd aangehouden, beëindigd wordt. Wel wordt vereist dat de aanklacht tegen de verdachte binnen de zes maand na de vrijheidsberoving van de getuige wordt geformuleerd.

34. Lid 7 van artikel 31 bevat ongeveer dezelfde bepaling als het in noot 26 geciteerde i.v.m. de vrijheidsberoving van verdachten.

35. Op dit proces staan wegens hoogverraad tweeëntwintig leiders terecht van het United Democratic Front, een oppositiebeweging die niet verboden is in Zuid-Afrika (in tegenstelling tot het A.N.C.).

36. Deze vrouw, tevens een anonieme getuige, verklaarde ter terechtzitting dat zij had gezien hoe één van de beschuldigen aan een menigte toonde hoe ze benzine-bommen moesten vervaardigen. Tijdens het kruisverhoor door de advocaat van de verdediging bleek echter dat de vrouw verdachte nog nooit had ontmoet. De politie had haar een foto van betrokkene getoond en haar vervolgens onder druk gezet hem ter terechtzitting te identificeren. *The Citizen*, 30 april 1986 en *The Weekly Mail*, 2 mei 1986.

37. *Ibid.*

klaringen riskeren niet enkel verdere detentie maar kunnen bovendien worden vervolgd wegens meened.³⁸

13. De Criminal Procedure Act van 1977 voorziet dat getuigen voor de Staat die verklaringen afleggen waardoor zij zich blootstellen aan vervolgingen, niet zullen worden vervolgd (*discharged from prosecution*) indien zij eerlijk en openlijk alle hen gestelde vragen beantwoorden. Het betreft hier dus een soort verschoningsgrond (*indemnity*) waardoor getuigen die hun medewerking verlenen aan de bewijsvoering voor de staat, kunnen vrijgesteld worden van vervolging. In de praktijk wordt deze bepaling echter voornamelijk gebruikt om medeplichtigen ertoe aan te zetten getuigenissen af te leggen tegen mekaar. Het scenario verloopt dan vaak als volgt: meerdere personen worden aangehouden onder verdenking van een bepaald misdrijf; één of meerdere onder hen worden uitgekozen om te getuigen tegen de anderen en genieten hierdoor straffeloosheid.⁴⁰

14. Vele van de 'anonieme' getuigen worden als dd. door de politie 'gerecru-teerd'. Deze getuigen treden vaak tijdens verschillende politieke processen op. Art. 153,2 van de Criminal Procedure Act voorziet in een bescherming van deze 'anonieme getuigen' tegen de publiciteit van de openbare terechtzitting. Een dergelijke bescherming bestaat ook in andere rechtsstelsels.⁴¹ In Zuid-Afrika is deze bescherming echter zeer verregaand: zij slaat niet enkel op de identiteit van de getuige, maar kan mogelijk tevens betrekking hebben op de inhoud van het getuigenis. Zodoende kan de anonimiteit van de getuige ten laste het kruisverhoor door de advocaten van de verdediging, scharnier van het strafproces in het common-law systeem, onmogelijk maken: de verdediging kan dan immers in de onmogelijkheid zijn de waarachtigheid van de verklaringen van de anonieme getuige te toetsen.

15. Dit bleek op het proces Passtoors n.a.v. het getuigenis van 'Mr. Z.' (*Supra*, 6). Toevallig was de pleitbezorgster Catorney van Passtoors tevens pleitbezorgster van een der beschuldigen op het Delmas-proces, dat gelijktijdig verliep met dat van Passtoors. Hierdoor was zij aanwezig geweest bij het verhoor van dezelfde anonieme getuige Mr. Z., op het andere proces. Zij had hierbij kunnen vaststellen dat er contradicties waren tussen de verklaringen van Z. in re Passtoors, en de verklaringen van Z. in re Delmas. Aangezien zij echter niets mocht onthullen over hetgeen zij te Delmas uit de mond van 'Z.' had gehoord (de bescherming van de anonieme getuige sloeg daar ook op de inhoud van zijn verklaringen), was het niet mogelijk de verklaringen van Delmas te gebruiken voor het kruisverhoor inzake Passtoors. Enkel na een speciale 'order' van rechter Van Dyckhorst, voorzitter van de rechtbank te Delmas, werd een deel van de verklaringen van 'Mr. Z.' uit de 'records' van het proces vrijgegeven. Tijdens het kruis-

38. Hierover KENTRIDGE, *o.c.*, p. 611.

39. Artikel 204, 2 van de *Criminal Procedure Act* van 1977.

40. Zie hierover DUGARD, J., *Human Rights in the South African Legal Order*, *o.c.*, p. 271.

41. Voor wat België betreft, zie onlangs DE NAUW, A., 'De anonieme getuige', *R.W.*, 1985-86, kol. 1873-1892.

verhoor inzake Passtoors bleek dat 'Z.' zich tegensprak.⁴² Had dit kruisverhoor echter niet op deze wijze kunnen plaatsvinden, dan was Passtoors mogelijk ook schuldig bevonden aan de terrorisme-betichting in de tweede aanklacht.

16. Het proces ten gronde heeft, in grote trekken, een accusatorisch karakter.⁴³ De rechter krijgt enkel de akte van inbeschuldigingstelling: alle bewijsmateriaal wordt ter terechtzitting voorgebracht, m.a.w. er is geen strafdossier waarvan de rechter en de verdediging vóór de terechtzitting inzage kunnen hebben. Net zoals in het Belgisch strafprocesrecht heeft het Openbaar Ministerie de bewijslast en geniet de verdachte het vermoeden van onschuld. Dit principe, dat in het Zuidafrikaans gemeen recht geldt, is op zijn beurt uitgehold door de Interne Veiligheidswet. Door de uiterst vage delictsomschrijvingen wordt de bewijslast aanzienlijk versoepeld: 'terrorisme', 'subversie' en 'sabotage' (art. 54, 1, 2 en 3) worden er dermate breed en vaag omschreven dat een zeer groot aantal gedragingen eronder kunnen worden gekwalificeerd. Daarenboven wordt het vermoeden van onschuld op de helling gezet. Indien verdachte beticht wordt van terrorisme of subversie (art. 54, 1 en 2) wordt de bewijslast gedeeltelijk omgekeerd: als het bewezen is dat beschuldigde een in de tenlastelegging omschreven daad heeft gepleegd en als deze daad één van de resultaten, omschreven in art. 54, 1 kan bereiken of bereikt heeft (d.w.z. het omverwerpen van de staat, om het even welke vorm van verandering bewerkstelligen, de Regering verplichten iets wel/niet te doen, de bevolking of een deel daarvan angst aanjagen of demoraliseren), dan wordt vermoed dat de daad werd gesteld met de bedoeling dit resultaat te bereiken, tenzij verdachte het tegendeel bewijst.⁴⁴

Ook in het gemene Strafprocesrecht, vervat in de Criminal Procedure Act van 1977, wordt de bewijslast voor het Openbaar Ministerie versoepeld doordat de verdachte die niet schuldig pleit helemaal in het begin van de openbare terechtzetting kan worden ondervraagd over de grondslag van zijn verdediging.⁴⁵ Dit gebeurt vóórdat het Openbaar Ministerie zijn bewijsmateriaal heeft voorgelegd (er is immers geen strafdossier dat de verdediging vóór de terechtzitting heeft kunnen inkijken). Zodoende kan de verdachte ertoe worden gebracht 'zijn kaarten op tafel te leggen' alvorens het Openbaar Ministerie zulks heeft gedaan. Voor de grote meerderheid van de verdachten is dit een probleem, omdat naar schatting bijna 90 % onder hen zonder advocaat verschijnen: zij kunnen op dit moment verklaringen afleggen waarvan zij zich de draagwijdte niet realiseren. Hierdoor, zo wordt gesteld, heeft het Zuidafrikaanse strafprocesrecht een inquisitoriaal karakter gekregen.⁴⁶

42. *The Star*, 25 april 1986; *The Weekly Mail*, 16 mei 1985.

43. Hierover DUGARD, J., *Introduction to Criminal Procedure*, o.c., p. 91 e.v.

44. Art. 69, 5 bepaalt: 'If in any prosecution for an offence in terms of section 54 (1) or (2) it is proved that the accused has committed any act alleged in the charge, and if such act resulted or was likely to have resulted in the achievement of any of the objects specified in section 54 (1) (a) to (d), inclusive, it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the accused has committed that act with intent to achieve such object'.

45. Artikel 115 van de *Criminal Procedure Act*, zie hierover DUGARD, J., o.c., p. 84 e.v.

46. DUGARD, J., o.c., p. 85; JACKSON, J.D., o.c., p. 46.

17. Bekentenissen vormen een apart probleem. Het common law bewijsrecht bevat terzake een reeks subtiliteiten die voor 'continentale' juristen moeilijk te vatten zijn. Een *confession* is een verklaring van de verdachte waarbij hij zijn schuld erkent: 'an unequivocal acknowledgment of guilt, the equivalent of a plea of guilty before a court of law'.⁴⁷ *Admissions* daarentegen zijn geen bekentenissen. Het zijn verklaringen van de verdachte bij het begin van de openbare terechtzitting waarbij hij bepaalde feiten 'toegeeft'.⁴⁸ Zo deed Passtoors b.v. enerzijds admissions, terwijl zij terzelfdertijd onschuldig pleitte.⁴⁹ Admissions zijn bedoeld om de procesgang te versoepelen: van de feiten die de beklaagde 'aanvaardt' moet het Openbaar Ministerie geen materieel bewijs meer leveren; doch de schuld moet nog steeds worden aangetoond. Een *pointing out* is een feitelijke aanwijzing van de verdachte, waarbij hij zijn kennis van bepaalde feiten, plaatsen of daarmee verband houdende feiten aantoont en waaruit mogelijk bepaalde gevolgtrekkingen m.b.t. de schuld kunnen worden afgeleid.⁵⁰ Zo heeft Passtoors b.v. de politie op het spoor gebracht van een aantal geheime wapenopslagplaatsen van het A.N.C. Rechter Spoelstra leidde hieruit het volgende af: 'This pointing out proves that she had knowledge concerning some of the facts relating to each of these catches.'⁵¹

18. Vroeger, vóór de inwerkingtreding van de *Criminal Procedure Act* van 1977, gold de regel dat bekentenissen enkel ontvankelijk waren als zij zonder dwang waren afgelegd. Wierp beklaagde op dat zijn bekentenissen onder dwang waren verkregen, dan moest de politie bewijzen dat zulks niet het geval was. Dit was het zgn. 'trial within the trial'.⁵² Sedert de nieuwe *Criminal Procedure Act* geldt dat bekentenissen, afgelegd voor een hoger politieofficier of voor een 'magistrate' (een ambtenaar met een gerechtelijke functie), vermoed worden vrijwillig te zijn afgelegd.⁵³ De verdachte mag het tegendeel bewijzen, maar dit is in de praktijk quasi-onmogelijk, te meer daar deze bekentenissen vaak zijn afgelegd gedurende de periode van eenzame politiedetentie, lang vóór de officiële in verdenkingstelling werd geformuleerd. Ook al betreft het een bekentenis die 'inadmissible' is, d.w.z. waarop de rechter geen acht mag slaan, dan nog zijn de feitelijke 'aanwijzingen' (*pointings out*) die uit zo'n bekentenis volgen geldig bewijsmateriaal.⁵⁴

19. De hierboven geschetste wetswijzigingen hebben geleid tot wat advocaat S. Kentridge de pathologie van een rechtssysteem heeft genoemd.⁵⁵ Uitgaande van

47. R.v. Becker, 1929 Appellate Division, 167, geciteerd door HOFFMAN, L.H. and ZEFFERTT, D.T., *The South African Law of Evidence*, p. 179, (1981).

48. Art. 220 van de *Criminal Procedure Act*. Een dergelijke nuance bestaat ook in het Engels Recht, zie hierover MAY, R., *Criminal Evidence*, p. 19, (Swee & Maxwell), (1986).

49. Zie o.a. *The Star*, 14 mei 1986.

50. Zie definitie gegeven in de zaak *S.v. Tsosobe & others*, 1983 (1) SA 856, geciteerd in het PASSTOORS-judgment, p. 21 en HOFFMANN, L.H. en ZEFFERTT, D.T., *o.c.*, p. 167.

51. *Judgment*, p. 21.

52. DUGARD, J., *o.c.*, p. 99; JACKSON, J.D., *o.c.*, p. 44; HOFFMANN, L.H. en ZEFFERTT, D.T., *o.c.*, p. 176.

53. Art. 217, 1 van de *Criminal Procedure Act*.

54. Art. 218, 2 van de *Criminal Procedure Act*. Hierover HOFFMANN, L.H. en ZEFFERTT, D.T., *o.c.*, p. 176-177.

55. KENTRIDGE, *o.c.*

een stelsel dat, hoewel geen expliciete erkenning van internationale mensenrechten bestond, in grote lijnen toch de algemene rechtsbeginselen op het gebied van het strafprocesrecht respecteert, is het huidige strafprocesrecht ten gevolge van de draconische uitzonderingswetgevingen op vele punten op flagrante wijze gaan afwijken van internationale mensenrechten op het stuk van de strafprocedure.

Het lijkt geen twijfel dat de meeste personen die in de Zuidafrikaanse politieke processen terechtstaan, feiten hebben gepleegd die strafbaar zijn volgens het recht van om 't even welke staat, vooral als het activiteiten betreft waarbij sprake is van eigenlijke of potentiële geweldpleging tegen de staat.⁵⁶ De vraag blijft echter, zoals Kentridge schrijft, of dit onmiskenbaar feit de uitzonderlijke procedures verrechtvaardigt die t.o.v. deze personen worden aangewend: 'Information has been extracted from detainees that would probably not have been obtained under the ordinary rules, and persons have been convicted who might have gone free under ordinary procedures. Whether this is worth the price paid is a question of political and moral judgment'.⁵⁷

20. Ook in andere landen is de vraag gerezen of een staat die geconfronteerd wordt met 'terrorisme' geen toevlucht moet kunnen nemen tot meer 'drastische' procédés op het stuk van de strafprocedure. Recente antiterroristische wetgevingen in verschillende Europese landen zijn hiervan het voorbeeld. Geen enkele van deze wetgevingen is echter zo verregaand als de Zuidafrikaanse. Het 'political and moral judgment' waarnaar Kentridge refereert kan, t.a.v. de lidstaten van de Raad van Europa, waarschijnlijk het best worden gepuurd uit het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, dat voor deze landen de grootste gemene deler op (o.a.) het gebied van het strafprocesrecht uitmaakt.

Voor wat het strafprocesrecht betreft zijn deze minimumwaarborgen neergelegd in *artikel 3*, dat martelingen en onmenselijke of ontorende behandelingen of straffen verbiedt, in *artikel 5* dat handelt over de persoonlijke vrijheid en (o.m.) de rechterlijke toetsing van de vrijheidsberoving in het kader van de strafprocedure en in *artikel 6* dat betrekking heeft op de procedure voor de vonnisrechten. Anders dan voor de meeste in het E.V.R.M. opgesomde mensenrechten worden hier geen beperkingen voorzien, d.w.z. dat deze minimumwaarborgen in alle omstandigheden moeten worden nageleefd, ook t.a.v. zeer zware criminaliteit en (politiek) terrorisme. De enige uitzondering die wordt toegestaan ligt vervat in artikel 15 dat betrekking heeft op de noodtoestand: het is enkel in dat geval dat, onder zeer strikte voorwaarden, afwijkingen mogelijk zijn. Artikel 15 laat echter in geen geval toe dat van bepaalde absolute minimumregels wordt afgeweken, ook niet in geval van noodtoestand. Artikel 3, dat martelingen en onmenselijke of ontorende behandelingen of straffen verbiedt is één van deze minimumregels.⁵⁸

56. *Ibid.*, p. 605.

57. *Ibid.*, p. 614.

58. In het *Internationaal Pact voor Burgerlijke en Politieke Rechten* komt dezelfde basisfilosofie naar voren, zie *Question of the human rights of persons subjected to any form of detention or imprisonment. Study of the implication for human rights of recent developments concerning situations known as states of siege or emergency*, special rapporteur: Mrs. N. QUESTIAUX, U.N.

Naar Europese maatstaven beschouwd zijn de 'drastische' procédés in de Zuidafrikaanse strafprocedure niet verenigbaar met de politieke en morele ethiek die vervat ligt in het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens. Een beroep op de noodtoestand is ten deze niet relevant aangezien de Interne Veiligheidswet altijd toepasselijk is, dus ook buiten het geval van noodtoestand.⁵⁹

3. Heeft Passtoors een 'fair proces' gehad?

a. De procesgang

21. Wat de procesgang betreft kan niet anders worden gezegd dan dat Passtoors, naar Zuidafrikaanse maatstaven, een 'fair' proces heeft gekregen. De procedure-regels werden strikt toegepast, en zij werden zelfs op een meer 'faire' wijze aangewend dan in andere politieke processen. Zo werden tot voor kort politieke processen meestal toegewezen aan rechters van wie de 'regeringsvriendelijke' reputatie bekend was.⁶⁰ Dit was nu niet het geval. Rechter Spoelstra, de alleenzettelende rechter die de zaak behandelde, had niet deze reputatie en naar men mij zei was dit het eerste politiek proces waarin hij zetelde. Verder voorzag de wet de mogelijkheid het proces te laten plaatsgrijpen op een andere plaats dan Johannesburg, de plaats waar de rechtbank normalerwijze moest zetelen.⁶¹ In andere politieke processen, zoals b.v. dat van Delmas, werd wel van deze mogelijkheid gebruik gemaakt: de 22 leiders van het United Democratic Front die daar terechtstaan, verschijnen in lege zittingszalen, ver van het publiek, moeilijk te bereiken voor de pers en voor de advocaten. Niets daarvan in zake Passtoors: het proces werd gehouden te Johannesburg onder grote publieke belangstelling. Behalve misschien voor wat betreft de anonieme getuige 'Z.' waren er in dit proces geen door de politie 'opgepepte' getuigen die in politiedetentie waren geweest of door de politie mishandeld waren. Hierin verschilde de zaak Passtoors van het Delmas-proces, blijkens het getuigenis van de vrouw die verklaarde geslagen te zijn (*supra*, 12). Bij het verhoor van de anonieme getuige Z. kregen de observator van de Internationale Commissie voor Juristen en ikzelf van rechter Spoelstra de toelating aanwezig te zijn, op voorwaarde dat wij niets zouden onthullen over de identiteit van deze getuige. Een gelijkaardig verzoek van onzenwege aan voorzitter Van Dyckhorst van het Delmas-proces, werd enkele dagen later afgewezen.

Anders dan andere verdachten is Héléne Passtoors niet fysiek mishandeld, zoals b.v. aan het licht kwam tijdens één van de verhoren op het proces tegen *Sisulu en cons.* waar ik een (zwarte) verdachte heb horen verklaren hoe hij door de politie mishandeld, en o.m. met elektrische schokken bewerkt was. Dit betekent echter niet dat Passtoors niet psychisch mishandeld werd. De acht maanden

Doc. E.Cn.4/Sub.2/1982/15, 27 July 1982 (Commission on Human Rights, subcommission on the prevention of discrimination and the protection of minorities).

59. In geval van noodtoestand zijn de bevoegdheden van de Uitvoerende Macht nog veel meer uitgebreid dan onder de Interne Veiligheidswet. Zie de onlangs gewijzigde *Public Safety Act* (Wet nr. 3 van 1953).

60. John DUGARD was hiertegen scherp van leer getrokken in zijn editoriaal getiteld 'Judges in political trials', *Lawyers for Human Rights Bulletin*, No. 4, augustus 1984.

61. Artikel 111 van de *Criminal Procedure Act*, (1977).

eenzame opsluiting werd door haar als een regelrechte marteling ervaren. De voortdurende aanwezigheid van een video-camera en van micro's⁶² ontnamen haar bovendien elke vorm van privacy. Deze toestand leidde uiteindelijk tot haar opname in een psychiatrisch ziekenhuis. Hoewel zij niet fysiek mishandeld werd, betekende deze behandeling voor Passtoors wel een psychologische tortuur.⁶³ Een dagboek, dat zij hierover had aangelegd, werd haar door de politie afgenomen.

22. In de mate waarin de veroordeling mede steunt op verklaringen die Passtoors tijdens deze periode aan de politie heeft afgelegd, kunnen m.i. vraagtekens worden geplaatst bij de 'fairness' van de rechtspleging. Naar Belgisch recht geldt de regel dat bewijsmiddelen, verkregen door methodes, onverenigbaar met de menselijke eer en waardigheid, uit het strafdossier moeten worden geweerd: ook het zoeken naar de waarheid heeft zijn begrenzing in het respect voor de lichamelijke en geestelijke integriteit van de verdachte. Zo zou een door martelingen afgedwongen bekentenis in ons recht niet in aanmerking mogen worden genomen, ook al stemt de inhoud ervan overeen met de waarheid. Of deze 'uitsluitingsregel' ook op psychologische martelingen slaat is bij mijn weten in België nog niet aan de orde geweest. In de Verenigde Staten wordt de regel sedert het befaamde Miranda-arrest in die zin geïnterpreteerd.⁶⁴ Dichter bij huis is er de zaak Ierland/Verenigd Koninkrijk waarin het Europees Hof voor de Rechten van de Mens heeft beslist dat bepaalde door de Noordierse politie aangewende, o.m. psychologische ondervragingstechnieken, indien systematisch toegepast, een onmenselijke en ontorende behandeling kunnen uitmaken.⁶⁵

Deze uitsluitingsregel geldt slechts in zeer beperkte mate in Zuid-Afrika, nl. t.a.v. onder dwang verkregen bekentenissen aan lagere politieofficieren.⁶⁶ Had hij op meer algemene wijze gegolden, dan kon m.i. de geldigheid van de 'aanwijzingen' (*pointings out*) die Passtoors in het kader van haar lange eenzame opsluiting heeft opgedaan, worden bewijfeld.

b. De veroordeling wegens hoogverraad

23. Rechter Spoelstra achtte enkel een deel van de feiten, vervat in de eerste betichting, bewezen. Op grond hiervan bevond hij Passtoors schuldig aan hoogverraad. Van de tweede aanklacht werd zij vrijgesproken.⁶⁷

Voor wat de eerste aanklacht betreft had het Openbaar Ministerie een alter-

62. Zie over dit probleem HAYSOM, N., 'Closed circuit TV for detainees', *Lawyers for Human Rights Bulletin*, No. 4 (augustus 1984).

63. Hierover RIEKERT, J., 'The Silent Scream: Detention Without Trial, Solitary Confinement and Evidence in South African Security Law Trials', 1 *South African Journal of Human Rights*, p. 245-250, (1985).

64. *Miranda v. Arizona*, 384 U.S. 436, (1966), zie voor commentaar hierop in het licht van het Zuidafrikaanse Strafrechtsrecht, DUGARD, J., *Human Rights in the South African Legal Order*, o.c., p. 134.

65. Ierland t/Verenigd Koninkrijk, Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 18 januari 1978, *Publ. E.C.H.R.*, Ser. A, vol. 25.

66. Cfr. *supra*, 18.

67. *Supra*, 8.

natieve kwalificatie voorzien: terrorisme.⁶⁸ Dat de rechter uiteindelijk de kwalificatie hoogverraad verkoos, maakt t.a.v. de straffen geen verschil, daar op beide misdrijven dezelfde straffen staan: maximum de doodstraf, geen minimum.⁶⁹ Hoogverraad is naar Zuidafrikaans recht een 'common law crime', die niet in de wet, maar in het common law gedefinieerd is. Terrorisme wordt beschouwd als een specifiek geval van hoogverraad, dat expliciet door de wet omschreven is, m.a.w. terrorisme is een vorm van 'statutory treason'.⁷⁰ In die zin gaat het voor wat beide kwalificaties betreft om een politiek misdrijf.⁷¹ Het verschil is wel dat de delictsomschrijving 'terrorisme' sedert de Interne Veiligheidswet van 1982 verbonden is met de notie gewelddaden, daar waar deze notie geen constitutief bestanddeel uitmaakt van het begrip hoogverraad.

24. Onder de Oude Terrorism Act van 1967, die van kracht was tot vóór de inwerkingtreding van de Interne Veiligheidswet van 1982, was de delictsomschrijving van 'terrorisme' (nog) veel vager gesteld en was de bewijslast t.a.v. de verdachte die zijn onschuld moest bewijzen nog veel zwaarder.⁷² Dit bracht met zich dat gedurende vele decennia bijna geen vervolgingen wegens hoogverraad meer plaatsvonden: het was immers gemakkelijker voor het Openbaar Ministerie een veroordeling te bekomen op grond van terrorism Act dan op grond van hoogverraad, waar de regels van het common law op het stuk van de bewijsvoering nog steeds gelden. Sedert de Interne Veiligheidswet van 1982 worden echter terug personen vervolgd wegens hoogverraad.⁷³

25. Hoogverraad wordt in het Zuidafrikaanse recht als volgt gedefinieerd: 'High treason consists in any overt act unlawfully committed by a person owing allegiance to a State possessing *majestas* who intends to impair that *majestas* by overthrowing or coercing the Government of that State.'⁷⁴ Het is deze definitie die door rechter Spoelstra inzake Passtoors werd toegepast.⁷⁵ Het is hier niet de plaats om in te gaan op alle constitutieve bestanddelen van deze definitie. Ik zal enkel stilstaan bij het element *owing allegiance to the State*: de veroordeling van Passtoors wegens hoogverraad zorgde immers voor verwondering aangezien zij de Zuidafrikaanse nationaliteit niet had en doorgaans wordt aangenomen dat enkel nationale onderdanen hoogverraad kunnen plegen omdat enkel zij trouw aan de staat verschuldigd zijn. Naar Zuidafrikaans recht wordt dit vereiste niet gesteld: niet enkel nationale onderdanen, maar ook residenten kunnen veroor-

68. *Supra*, 4.

69. Voor de delictsomschrijving van 'terrorisme', zie art. 54, 1 van de Interne Veiligheidswet. Voor de strafmaat wordt in dit artikel verwezen naar de straffen, voorzien voor hoogverraad.

70. HUNT (formerly GARDINER and LANDSDOWN), *South African Criminal Law and Procedure*, Vol. II, *Common Law Crimes*, p. 33 e.v., (1980); KENTRIDGE, S., *o.c.*, p. 608. Cfr. hierover rechter SPOELSTRA in het *judgment* inzake PASSTOORS, p. 13.

71. Zuid-Afrika kent een lange traditie van politieke processen. Voor een overzicht, zie DUGARD, J., *Human Rights in the South African Legal Order*, *o.c.*, p. 205-249.

72. Zie DUGARD, J., 'A triumph for the executive power. An examination of the Rabie Report and the Internal Security Act No. 74 of 1982', *South African Law Journal*, p. 589-604, (1982).

73. Hierover ALBERTYN, C., en DAVIS, D.M., 'The Political Trial in South Africa', in C. SUMNER (ed.), *Criminal Justice, Politics and Ideology* (ter perse).

74. HUNT, *o.c.*, p. 14.

75. *Judgment*, p. 10.

deeld worden wegens hoogverraad.⁷⁶ Er zijn een reeks precedentes in die zin, niet enkel in het Zuidafrikaanse maar ook in het Engelse recht, waaruit het Zuidafrikaanse ten dele stamt.⁷⁷ Dat een vreemdeling wegens hoogverraad kan worden vervolgd is minder verbazingwekkend dan op het eerste gezicht mag blijken, bij vergelijking met het Belgisch strafrecht: dit laatste kent geen generisch concept hoogverraad, maar bevat daarentegen een reeks specifieke delictsomschrijvingen van misdaden en wanbedrijven tegen de Staat (Boek II, Titel I van het Strafwetboek).⁷⁸ In slechts sommige van deze delictsomschrijvingen wordt vereist dat de dader de Belgische nationaliteit zou hebben.⁷⁹ M.a.w. ook in België kunnen vreemdelingen worden vervolgd voor misdrijven tegen de Staatsveiligheid. De Voorafgaande Titel van het wetboek van Strafvordering heeft terzake zelfs speciale bevoegdheidsregels voorzien voor extraterritoriale misdrijven tegen de Staatsveiligheid door vreemdelingen gepleegd.⁸⁰

26. Dat Passtoors 'trouw' aan de Zuidafrikaanse staat verschuldigd was, werd afgeleid uit het feit dat zij gedurende zes maand te Johannesburg had verbleven. Haar inschrijving aan de Universiteit van de Witwatersrand werd door het Openbaar Ministerie als een dekmantel beschouwd voor haar activiteiten ten voordele van het A.N.C. Hoewel rechter Spoelstra deze mening niet deelde en vond dat zij zich te goeder trouw als doctoraatsstudente had ingeschreven, oordeelde hij toch dat zij door haar verblijf in Zuid-Afrika trouw aan de Staat verschuldigd was.⁸¹ Uit een kortstondig verblijf van amper zes maand een verplichting tot trouw aan de Staat afleiden kan zeker overdreven lijken. Daartegenover kan men zich afvragen of dit echter zoveel verschil maakt t.o.v. dezelfde voorwaarde, 'allegiance to the State', toegepast op de talrijke zwarten die vervolgd en veroordeeld worden wegens hoogverraad. Is het niet minstens even overdreven te stellen dat personen, die in een Staat van de meest elementaire burgerlijke, politieke en socio-economische rechten beroofd zijn en wier fundamentele rechten voortdurend op flagrante wijze worden geschonden, trouw aan deze Staat verschuldigd zijn?

27. Wegens tijdgebrek kan hier niet ingegaan worden op de vragen die vanuit internationaalrechtelijke hoek bij de veroordeling van Passtoors kunnen worden gesteld. Bevrijdingsbewegingen zoals het A.N.C. hebben sedert het Eerste Aanvullend Protocol bij de Rode Kruisconventies van 10 juni 1977⁸² een speciaal statuut gekregen waardoor hun gevangengenomen leden onder bepaalde voor-

76. HUNT, *o.c.*

77. *Ibid.*

78. Zie alg. WAILLIEZ, G., *L'infraction politique en droit positif belge*, 314 p., Brussel, (1970). In het militair Strafwetboek wordt het woord verraad gebruikt voor misdrijven tegen de uitwendige staatsveiligheid, gepleegd in oorlogstijd door militairen. De term komt echter enkel in de titel voor.

79. In de praktijk hebben onze rechtscolleges echter soms het vereiste van de Belgische nationaliteit gesteld, ook al was dit niet expliciet in de delictsomschrijving voorzien; Zie m.b.t. art. 118 Sw., Mil. Rb. Brussel, 31 januari 1949, *J.T.*, 1949, p. 242.

80. Art. 10(1) van de Voorafgaande Titel.

81. *Judgment*, p. 10-13.

82. *Protocol I additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the protection of victims of international armed conflicts*, Genève, 10 juni 1977, art. 1, 4 en art. 96, 3.

waarden aanspraak kunnen maken op het statuut van krijgsgevangene.⁸³ Zuid-Afrika heeft dit Protocol niet geratificeerd.^{84 85}

c. De straf

28. De straf die werd opgelegd, 10 jaar gevangenisstraf, is lager dan verwacht. Het gerucht deed immers de ronde dat advocaat-generaal Klaus Von Lieres und Wilkau oorspronkelijk had gevraagd dat het rechtscollège uit een voorzitter en twee assessoren zou bestaan, wat er op wees dat hij mogelijk van plan was de doodstraf te vorderen. Dat rechter Spoelstra hierop niet was ingegaan, wees erop dat hij waarschijnlijk niet voornemens was deze straf op te leggen. N.a.v. een reeks precedënten gold algemeen de verwachting dat de straf 15 jaar of meer zou bedragen.⁸⁶ Er was immers de veroordeling van *Barbara Hogan*⁸⁷ in 1982 tot 10 jaar: deze vrouw was veroordeeld wegens hoogverraad op grond van feiten, vergelijkbaar met de feiten ten laste van Passtoors (lidmaatschap A.N.C., het vormen van een communicatienet, het memoriseren van geheime codes, enz.), met dit verschil dat Hogan zich steeds openlijk van het gebruik van gewapend geweld had gedistantieerd (iets wat Passtoors bij mijn weten niet heeft gedaan), en zich nooit persoonlijk met wapens had ingelaten. Deze veroordeling werd dan ook als enorm zwaar ervaren⁸⁸, en gevreesd werd dat, indien rechter Spoelstra dezelfde schaal had aangehouden, de straf voor H el ene Passtoors veel zwaarder zou uitvallen zijn.

In het vonnis (sentence) wordt met dit precedent geen rekening gehouden. De motivering van de strafmaat had betrekking op de omstandigheden eigen aan de zaak.⁸⁹

29. Of Passtoors deze straf ook zal uitzitten is niet zeker. Voorwaardelijke invrijheidstelling (cfr. de Belgische Wet Lejeune) is mogelijk naar Zuidafrikaans recht, maar wordt nooit toegestaan voor politieke veroordelingen. Verbanning is mogelijk, maar dit is een beslissing die op discretionaire wijze door de Zuidafrikaanse regering wordt getroffen. Artikel 43, 1a van de *Admission of Persons to*

83. Zie alg. *Guerilla and International Humanitarian Law. International Symposium of the Red Cross*, 118 p. (1985), met over de strafrechtelijke aspecten C. VANDEN WIJNGAERT, 'Aspects of criminal law and human rights'. *Ibid*, p. 86-103.

84. Hierover J. DUGARD in een panel op de laatste jaarvergadering van de American Society of International Law te Washington (mei '86), 'Permissible measures and obligations for outside states and internal peoples toward minority rule in South Africa', *Am. Society of International Law Proceedings*, 1986 (ter perse).

85. België heeft dit Protocol onlangs geratificeerd op 20 mei 1986 (vooralsnog niet in het Staatsblad gepubliceerd).

86. De voornaamste recente zaken werd samengebundeld in het *Lawyers for Human Rights Bulletin*, nr. 1 van februari 1983. Zie ook MC CLOED, F. en KAGANAS, F. 'Statement on Sentencing', 1 *South African Journal on Human Rights*, p. 106-110, (1985).

87. *S.v. Hogan*, 1983(2), SA 46 (W).

88. Zie DUGARD, J., 'Sentences in political trials', *Lawyers for Human Rights Bulletin* nr. 1, p. 91-94 (februari 1983); MC CLOED, F. en KAGANAS, G., o.c., p. 109-110; MARCUS, G., 'The A.N.C. and the A.W.B.', *Lawyers for Human Rights Bulletin*, nr. 3, p. 79-81 (januari 1984), die het verschil in strafmaat bekritiseert tussen de bestraffing van A.N.C.-sympathisanten enerzijds en van extreemrechtse leden van de 'Afrikaanse Weerstandsbeweging' (A.W.B.).

89. *Supra*, 9.

the Republic Regulation Act van 1972 voorziet dat een persoon die buiten Zuid-Afrika geboren is en die veroordeeld werd wegens hoogverraad, uit het land kan worden verbannen.⁹⁰

Praktische toepassingen van deze regel zijn er bij mijn weten niet, aangezien het van het begin van de eeuw geleden is dat een vreemdeling veroordeeld werd wegens hoogverraad. In de *Weekly Mail* van 23 mei jl. vermeldt Pat Sidley een precedent van recente datum: 3 personen die in 1981 veroordeeld werden tot straffen tussen de 5 en de 10 jaar wegens verschillende feiten van sabotage, wapenbezit en terrorisme, werden gedeporteerd naar Paraguay en Italië, nadat zij vier jaar gevangenisstraf hadden ondergaan. Het betrof hier leden van de extreemrechtse groepering 'het Witkommando'.

Veel zal tenslotte afhangen van de evolutie van de algemene politieke situatie. Toen ik Zuid-Afrika verliet waren de verwachtingen dat het tot onderhandelingen tussen de Zuidafrikaanse regering en het A.N.C. zou komen hoog gespannen, dit n.a.v. het bezoek van de zgn. 'Eminent Persons Group' van leden van de Commonwealth. Indien het zo ver zou komen is de vrijlating van de politieke gevangenen slechts een stap. De bombardementen van Zuid-Afrika op een reeks A.N.C.-hoofdkwartieren in het buitenland op 19 mei, alsook de afkondiging van de algemene noodtoestand begin juni 1986 hebben deze verwachtingen voorlopig de grond ingeboord.

4. Slotbemerkingen

30. Het proces Passtoors is, naar Zuidafrikaanse maatstaven, fair verlopen. In vergelijking met andere politieke processen kan in bepaalde opzichten zelfs van een luxe-proces worden gesproken. De veroordeling is terdege gestaafd door het voorgelegde bewijsmateriaal en de opgelegde straf is, naar dezelfde maatstaven beoordeeld, niet excessief.

Dat zij werd veroordeeld wegens hoogverraad en niet wegens terrorisme neemt de critici van de Zuidafrikaanse strafwetgeving, voor wat dit proces betreft, wind uit de zeilen: het ware inderdaad verschillend geweest indien de veroordeling was gesteund op de alom bekritiseerde Interne Veiligheidswet, met zijn vage delictomschrijvingen en zijn voor Westerse strafrechtsjuristen onaanvaardbare omkering van de bewijslast. Enkel de ongehoord ruime bevoegdheden van de politie tijdens de fase die aan de openbare terechtzitting voorafgaat zijn ook in deze zaak aan de orde geweest.

31. Vaak hoort men in dit verband opwerpen dat het Zuid-Afrika tot eer strekt dat het de strijd met zijn politieke tegenstanders vóór de rechtbanken uitvecht. Het *tu quoque*-argument wordt hierbij opgediept door erop te wijzen dat er andere regimes zijn die hun politieke tegenstanders via 'verdwijningen' uitschakelen of d.m.v. 'doodseskadrons' uit de weg ruimen. Zuid-Afrika vandaag is inderdaad niet het Rusland van Stalin, het Argentinië van Videla of het Chili van Pinochet. Advocaat S. Kentridge schreef hierover een aantal jaren geleden: 'As a South-African Lawyer I am not impressed when I am told that things are done worse in the USSR or Uganda or, for that matter, in the Comoro Islands. In South Africa

90. Hierover HUNT, *o.c.*, p. 32.

we are the inheritors of two great legal systems of the world, the Roman-Dutch law of Holland and the common law of England. We should invite and accept judgment by standard of those systems'.⁹¹

Hoewel de vergelijking met sommige Latijnsamerikaanse toestanden niet opgaat, zijn er toch een reeks elementen die er een angstwekkende analogie mee vertonen: wetten die onbeperkte incommunicado detentie toelaten, niet enkel van verdachten en getuigen, maar ook van personen tegen wie geen verdenkingen bestaan⁹², wijzen zorgwekkend in de richting van de 'verdwijningen' in sommige Latijnsamerikaanse landen.⁹³ Het door de Zuidafrikaanse politie getoleerde en volgens sommige bronnen zelfs gestimuleerde⁹⁴ en gesubsidieerde⁹⁵ optreden van extreemrechtse 'vigilantes', die in hun optreden tegen de zwarte 'activisten' in de thuislanden en de zwarte woonsteden bijna ongestoord te werk gaan⁹⁶, doet eveneens angstvallig denken aan de beruchte doodseskaders op hetzelfde Zuidamerikaanse continent.

32. Toch heeft het sereen verloop van de openbare terechtzitting tijdens politieke processen zoals dat van Passtoors iets bevreemdends in zich. Het is, zoals een observator ooit opmerkte, het enig 'zichtbare' gedeelte van de strijd die door de Zuidafrikaanse regering met de politieke oppositie wordt gevoerd.⁹⁷ Een politieke oppositie die sedert de jaren '50 via verschillende draconische wetgevingen monddood is gemaakt. Politieke processen, hoe correct zij ook worden gevoerd, zijn ook bevreemdend in die zin dat de verheven, onbesproken status van de (hogere) rechtbanken in Zuid-Afrika in zekere mate bijdraagt tot de legitimatie van het onrecht dat in al deze wetgevingen vervat ligt en dat door deze rechtbanken (moet ?) worden toegepast.⁹⁸

33. De vraag in welke mate de rechterlijke macht, tot dusverre het minst bekritiseerde segment in het Zuidafrikaanse staatsbevel, zich passief moet blijven lenen tot de handhaving van het systeem, is sedert geruime tijd aan de orde in Zuid-Afrika. Wat is de rol van rechterlijke macht in een maatschappij die essentieel onrechtvaardig is? Zouden rechters in dergelijke omstandigheden geen ontslag moeten nemen?⁹⁹ Wat kan een rechter doen in een rechtsorde waarin het

91. KENTRIDGE, S., *o.c.* p. 606.

92. Artikel 28 van de Interne Veiligheidswet.

93. Over 'verdwijningen' in Zuid-Afrika, zie RAOUL, M., *o.c.*, p. 37.

94. Zie b.v. *The Star*, 6 mei 1986 ('Police assisted vigilantes, Leandra residents claim') en *Business Day*, 30 april 1980 ('Townships organise against South African Police').

95. *The Weekly Mail* van 30 mei jl. (de voorlaatste editie vóór dit weekblad onder de noodtoestand verboden werd) brengt het verslag van de bekentenissen van een gevangengenomen 'Vigilante' die op een persconferentie, georganiseerd door het U.D.F., verklaarde door de politie betaald te zijn. Dit wordt door de politie ontkend.

96. Zie over dit zeer recent en nog onvoldoende bekend verschijnsel HAYSOM, N., *Mabangalala. The rise of Right-wing Vigilantes in South Africa*, 141 p., Occasional paper nr. 10, Centre for Applied Legal Studies, University of the Witwatersrand, Johannesburg, (1986).

97. FALK, R.A., 'The Observer's Report. The State v. Eliaser Tuhadeleni and Others', in *Erosion of the Rule of Law in South Africa*, p. 49. International Commission of Jurists, (1968).

98. MARCUS, G., 'Respect for the Courts: Myth and Reality', 1 *South African Journal on Human Rights*, p. 244, (1985).

99. Zie het speciaal aan deze vraag gewijde nummer van *Lawyers for Human Rights Bulletin*, nr. 3 (januari 1984) met bijdragen van John DUGARD, Raymond WACKS, rechter DIDCOTT, E. MUREINIK en anderen.

concept 'Rechten van de Mens' totaal vreemd is, waar er geen grondwettelijke bepalingen dienaangaande bestaan en waar internationale mensenrechtenverdragen geen rechtskracht hebben? Is de taak van de rechter beperkt tot een louter mechanische toepassing van de wetgeving, hoe onrechtvaardig ook (positivisme), of dient de rechter een meer 'activistische' positie terzake in te nemen door de wetten te interpreteren op een manier die meer oog heeft voor de individuele rechten en vrijheden? In dit verband wordt vaak verwezen naar het feit dat het in de Verenigde Staten de rechtbanken zijn die uiteindelijk hebben gezorgd voor een afbouw van de rassendiscriminatie.¹⁰⁰ Het grote verschil is echter dat de V.S. in hun grondwet over een 'Bill of Rights' beschikken, wat voor Zuid-Afrika niet het geval is.

34. De laatste hierboven aangehaalde stelling, nl. het pleidooi voor een rechterlijk 'activisme' werd een aantal jaren geleden op zeer gedurfde wijze ontwikkeld en verdedigd door Prof. J. Dugard van de Universiteit van de Witwatersrand in zijn opgemerkt boek 'Human Rights and the South African Legal Order' (1978).¹⁰¹ Hoewel zij toen als zeer controversieel gold, vindt deze stelling vandaag meer en meer weerklank in juridische middens¹⁰² en ligt zij aan de basis van een belangrijke kritische stroming in Zuid-Afrika.

Ook de rechtspraak bleek niet ongevoelig voor deze door Dugard veroorzaakte stroming. Dit o.m. inzake de door hem gelaakte 'rechterlijke onderdanigheid' t.a.v. wetsbepalingen die een discretionaire bevoegdheid voor de Uitvoerende Macht inzake Staatsveiligheid voorzien, m.n. o.m. art. 29 van de Interne Veiligheidswet. Zeer opgemerkt was het vonnis van rechter Leon van 11 september 1985 inzake aartsbisschop *Hurley v. Minister of Law and Order*¹⁰³, onlangs op 22 mei 1986 in hoger beroep bevestigd door het Supreme Court of Appeal, voorgezeten door Chief Justice Rabie¹⁰⁴: voortaan moet de politie die een persoon detineert op grond van art. 29 van de Interne Veiligheidswet verklaren op welke gronden zij dit doet.

De regering heeft echter onmiddellijk ingepikt op dit al te verregaand gerechtelijk 'libertarisme'. In een wetsontwerp, gepubliceerd op dezelfde dag als degene waarop het arrest van het Supreme Court of Appeal werd geveld, wordt deze nieuwe rechtspraak totaal ontkracht door de geplande invoering van een artikel 50a in de Interne Veiligheidswet waardoor de bevoegdheden van de politie terug worden verruimd.¹⁰⁵ Na eerst verworpen te zijn door de parlementen van

100. *Brown v. Board of Education of Topeka*, 347 U.S. 483, (1954), waarin de 'separate but equal doctrine' verworpen werd door het U.S. Supreme Court, m.b.t. opvoeding in de scholen. Dit was een eerste stap in de doorbreking van de segregatie op andere gebieden zoals publieke stranden, bussen en sport. Over de mogelijke transpositie hiervan op Zuid-Afrika zie DUGARD, J., *Human Rights and the South African Legal Order*, o.c., p. 65 e.v.

101. o.c.

102. Zie o.m. het referaat van prof. Dion BASSON op het congres te Pretoria, 'Die regbank en 'n Mensenreghandhaves', 26 p. in *A Bill of Rights for South Africa*, Universiteit Pretoria (ter perse); DIDCOTT, J., 'Practical workings of a Bill of Rights', *ibid.*

103. 11 september 1985, niet gepubliceerd, zie de vermelding hiervan door prof. MATTHEWS, in 1 *South African Journal on Human Rights*, p. 209, (1985).

104. Arrest van 22 mei 1986, *The Weekly Mail*, 22 mei 1986.

105. *The Weekly Mail*, 22 mei 1986.

de Indiërs en de Kleurlingen werd deze tekst uiteindelijk goedgekeurd door de Presidentiële Raad.

35. Mede onder invloed van de hoger geschetste tendens naar een meer 'activistische' benadering van het recht kan men vaststellen dat er vandaag rechters zijn die zich openlijk kritisch durven opstellen tegen o.m. de interne veiligheidswetgeving. Dit bleek laatst op een Congres over burgerrechten te Pretoria op 1 en 2 mei 1986.¹⁰⁶ Voor het eerst werd in de schoot van deze Universiteit, die een vrij conservatieve reputatie heeft, over een Bill of Rights gedebatteerd. Voor het eerst ook kwamen hierbij zwarte academici aan het woord met onder hen advocaat Motshekga en advocaat E. Moseneke van de balie van Pretoria die een gevangenisstraf van 10 jaar op het beruchte Robbeneiland heeft ondergaan.

Toen John Dugard het woord nam weerklonk een algemeen applaus, zelfs nog vóór hij zijn referaat¹⁰⁷ kon aanvatten. N.a.v. de reacties op zijn toespraak bleek echter dat de vrees die hij in 1978 in zijn boek had geuit, zich mettertijd verwezenlijkt scheen te hebben: de vraag is inderdaad of, ten gevolge van de verregaande pathologische¹⁰⁸ desintegratie van het Zuidafrikaanse rechtssysteem, de zwarte meerderheid binnen de Zuidafrikaanse staat niet op onherstelbare wijze haar vertrouwen in de rechtsstaat dreigt te verliezen of reeds verloren heeft. In die context blijkt de discussie over een Bill of Rights, althans op korte termijn aan belang ingeboet te hebben en volgens velen zelfs verwerpelijk te zijn. Mensenrechten krijgen in dit verband meer en meer de bijbetekenis van privileges waarmee de blanke minderheid zich tegen een eventueel zwart meerderheidsregime wil beschermen. Een al te grote klemtoon op de burgerlijk-politieke rechten wordt hierbij ervaren als onevenwichtig t.a.v. de door de zwarte meerderheid als even of als meer belangrijk geachte sociaal economische rechten.¹⁰⁹

'Faire' processen zoals dat van Passtoors dragen dan, internationaal gezien, nog wel bij tot de reputatie van het Zuidafrikaanse rechtssysteem, maar of dit ook, intern gezien, naar de bevolking toe, hetzelfde effect sorteert, kan vanuit deze optiek worden betwijfeld.

10 juli 1986

106. Zeer opgemerkt in dit verband was de toespraak van rechter-emeritus KOTZE die het Congres opende, zie *The Star*, 2 mei 1986 en *Business-day*, 2 mei 1986 en *A Bill of Rights for South Africa*, o.c.

107. DUGARD, J., 'Changing attitudes to a Bill of Rights', 15 p., in *A Bill of Rights for South Africa*, o.c. (ter perse).

108. Cfr. KENTRIDGE, S., o.c.

109. Zie o.m. de interventies van prof. D. DAVIS, advocaat MOTSHEKGA, advocaat CHASKALSON, advocaat YACOOB en ex-parlementslid VAN ZYL SLABBERT in *A Bill of Rights for South Africa*, o.c.